

Spółeczeństwo staropolskie

Studium kultury i mentalności

REDAKCJA
MATEUSZ KURKOWSKI

Spółeczeństwo staropolskie

Studium kultury
i mentalności

**Studia Historica
Iuvenum
Investigatorum**

REDAKTOR SERII
FILIP WOLAŃSKI

Spółeczeństwo staropolskie

Studium kultury
i mentalności

REDAKCJA
MATEUSZ KURKOWSKI

KRAKÓW 2023

© Copyright by Mateusz Kurkowski & individual authors, 2023

Mateusz Kurkowski

Uniwersytet Wrocławski

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-2397-6909>

✉ mateusz.kurkowski@interia.eu

Recenzja

dr hab. Filip Wolański, prof. UWr

Opracowanie redakcyjne

Piotr Łozowski

Projekt okładki

Marta Jaszczuk

ISBN 978-83-8138-937-2 (druk)

ISBN 978-83-8138-938-9 (PDF)

<https://doi.org/10.12797/9788381389389>

Wydanie publikacji zostało sfinansowane
przez Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych
Uniwersytetu Wrocławskiego

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43

e-mail: publishing@akademicka.pl

<https://akademicka.pl>

Spis treści

JULIA POMIAN

Funkcjonowanie kultu maryjnego w sanktuarium w Różanymstoku
w świetle ksiąg cudów i łask 7

MATEUSZ KURKOWSKI

Nadzieja znaleziona w przeszłości. XVIII-wieczna parenetyka
na przykładzie biografistyki staropolskiej 19

DAMIAN DRZAZGA

Jan Weyssenhoff podczas oblężenia Gdańska w 1807 roku 33

ALBERT BYRSKI

Partykularyzm litewski na przykładzie konwokacji w Białej
i Grodnie w 1665 roku 51

ALICJA SZATKOWSKA

Obraz Anny Ostrogskiej w polskich drukowanych kazaniach
pogrzebowych 67

MARCIN RÓŻYCKI

„Dziatkom moim dla informacji przyszłego wieku”. Motywacje
i pobudki pamiętnikarskie żołnierzy staropolskich w świetle
wybranych przykładów 83

Indeks osób 95

Julia Pomian

Funkcjonowanie kultu maryjnego w sanktuarium w Różanymstoku w świetle ksiąg cudów i łask

Abstract

The Functioning of the Cult of the Virgin Mary in Różanystok Sanctuary in the Light of the Books of Miracles and Graces

The phenomena of the functioning of the cult of the Virgin Mary are among the most interesting issues in the studies of old Polish society. Specific communication strategies, among which we should mention sermons and donations, stirred a growing interest in pilgrimages to certain places of worship. One of the most important places is Różanystok, located in the Podlasie region. The activities of the Dominican order there left behind a lot of testimony of graces, collected in a printed book. Its analysis reveals various stylistic solutions, discussed in this article.

Keywords: places of worship, Różanystok, cult of Virgin Mary, miracles and graces

Kult Matki Boskiej stanowił jeden z ważniejszych fenomenów funkcjonujących w społeczeństwie staropolskim. Jak słusznie zauważa Maria Kałamajska-Saeed, było to połączenie religijnej pobożności ze zjawiskiem generującym przychody dla sanktuariów oraz otaczających je wsi i miast¹. Strategie komunikacyjne poszczególnych ośrodków kultu oraz informacje

¹ M. Kałamajska-Saeed, *Stan zachowania cudownych obrazów Matki Boskiej z Dzieciątkiem z terenu Wielkiego Księstwa Litewskiego*, [w:] *Zabytki sztuki polskiej na dawnych kresach wschodnich. Materiały z konferencji „Dzień dzisiejszy dawnej sztuki polskiej na Wschodzie”*. Warszawa, 12 grudnia 1994, red. M. Giżejewska et al., Warszawa 1997, s. 55, Biblioteka Ziemi Wschodnich, cyt. [za:] J. Tomalska, *Wizerunek Matki Boskiej Różanostockiej – ikona czy obraz?*, [w:] *Ateny, Rzym, Bizancjum. Mity śródziemnomorza w kulturze XIX i XX wieku*, red. J. Ławski, K. Korotkich, Białystok 2008, s. 873, *Antyk Romantyków*.

przekazywane między sobą przez wiernych powodowały, iż rosło zainteresowanie łaskami płynącymi z interakcji z poszczególnymi wizerunkami, a przy tym przyciągało rzesze pielgrzymów. Kult Matki Boskiej osiągał tym samym charakter międzywyznaniowy, o czym świadczą zeznania wiernych – w kościołach i cerkwiach gromadzili się katolicy wraz z prawosławnymi i unitami. Oczywiście w przypadku tych wyznań można także mówić o kwestii dostępu do świątyni, zmianach w funkcjonowaniu poszczególnych parafii i diecezji, jednak wnikliwa analiza zapisów mirakularnych poświadcza składanie intencji także przez protestantów oraz żydów². Jednym z takich ośrodków jest położony na Podlasiu Różanystok, któremu poświęcone będą poniższe rozważania.

Podstawowa forma spełniania kultu maryjnego opierała się na wizytach w cudownych miejscach. Cel tych wizyt można podzielić na dwie kategorie, zaczynając od znacznie częściej występującej. Wgłębiając się w zapisy mirakularne, wyraźnie widać, iż zdecydowanie częściej dziękowano za otrzymane łaski, czyli spełniano wotum dziękczynne. Zeznania zawierające podziękowania za spełnienie łask uwiarygadniają tym samym cudowną moc sanktuarium i to one wykorzystywane były w procesie koronacji wizerunków świętych³. Druga kategoria to cuda prośbne, gdzie pragmatyczna modlitwa i zobowiązanie spełnienia wotum ma zapewnić pomyślność. Jest to kategoria znacznie rzadsza, nieprzedstawiająca tak wielu informacji na temat funkcjonowania miejsc kultu⁴.

Informacje o funkcjonowaniu sanktuarium Matki Boskiej w Różanymstoku zawarto w publikacjach dominikanina Gabriela Jurkowskiego: *Woność mistycznej róży z Kościoła Różano-Stockiego WW. OO. Dominikanów Prowincji Litewskiej, Funduszu JJ. WW. Ichmć w PP. Tyszkiewiczów na całą Oyczyznę naszą wdzięcznie się rozchodzącą Albo CUDA Przez Łaskę Przenajświętszej Maryi Panny od wielu różnego i stania y kondycji Ludzi Doznane y Zaprzysiężone Najprzód w Roku 1677 drukiem ogłoszone ponownie w roku 1756 w Supraślu przedrukowane, a teraz z nowo przybytemii codziennie niemal przybywającymi Cudami dla pomnożenia większej chwały pana Boga y czci Maryi Panny, Za pozwoleniem Zwierzchno-*

² W. Urban, *Chłopi wobec reformacji w Małopolsce w drugiej połowie XVI w.*, Kraków 1959, s. 150-156, *Prace Komisji Nauk Historycznych*, 3; T. Wiślicz, *Zarobić na duszne zbawienie. Religijność chłopów małopolskich od połowy XVI do końca XVIII wieku*, Warszawa 2001, s. 20.

³ A. Hemka, J. Olędzki, *Wrażliwość mirakularna*, „Konteksty. Polska Sztuka Ludowa” 1990, t. 44, z. 1, s. 147; A. Widacka-Bisaga, *Między pobożnością a przesądem. Matka Boska Piaskowa a fenomen cudownych wizerunków maryjnych w Polsce*, Kraków 2013, s. 12, *Prace Naukowe Muzeum Narodowego w Krakowie*, 1; T. Wiślicz, *Nadprzyrodzone interwencje w dziejach Rzeczypospolitej. Przypadki Matki Boskiej Sokalskiej i Matki Boskiej z Tynnej*, „Rocznik Antropologii Historii” 2011, nr 1-2 (1), s. 144.

⁴ A. Hemka, J. Olędzki, *op. cit.*, s. 147.

ści Duchownej do Druku PODANE. Roku Pańskiego 1760 w Wilnie, którego pierwsza edycja pochodzi z 1677 roku i była wznawiana w latach 1687, 1756 i aż trzykrotnie cztery lata później. Ich zawartość nie odbiega od siebie, przedstawiając katalog cudów i historię cudownego wizerunku. Ponadto historia sanktuarium znalazła swoje miejsce na kartach późniejszych, zbiorczych opracowań dotyczących polskich miejsc kultu. Zważywszy na intrygującą historię wizerunku, historycy oraz historycy sztuki przeprowadzili badania naukowe weryfikujące założenia przedstawione przez ojca Jurkowskiego⁵.

Aby mówić o pełnym obrazie funkcjonowania kultu maryjnego w konkretnym sanktuarium, należy rozpocząć od zestawienia historii pochodzenia cudownego wizerunku zawartej w drukach mirakularnych z późniejszymi badaniami naukowymi. W przypadku wizerunku różanostockiego z poświadczeń mirakularnych można wyczytać, iż w 1652 roku stolnik dorpacki Szczęsny Tyszkiewicz wraz z żoną Eufrozyną zamówili ikonę inspirowaną Matką Boską Częstochowską u grodzieńskiego malarza, który był luteraninem. Zanim artysta przystąpił do pracy nad obrazem, „cudnym sposobem się nawrócił i został katolikiem”, odrzucając „luterzańską herezję”, co miało być pierwszą cudowną interwencją wizerunku różanostockiego. Wykonana przez niego ikona została przetransportowana z Grodna do Różanegostoku, gdzie zawisła w sypialni Tyszkiewicza, stanowiąc miejsce codziennych modlitw domowników. Przez siedem lat, aż do 21 listopada 1658 roku, obraz nie wykazywał cudownych właściwości, jednak tego dnia „obraz zaczął czynić cuda”, które nie zostały szerzej opisane na kartach księgi cudów, wiadomo wyłącznie, iż po konsultacji z duchownym przeniesiono ikonę z sypialni Tyszkiewicza do innego pomieszczenia, a ostatecznie – do nowo wybudowanego drewnianego kościoła⁶.

⁵ Historią sanktuarium i analizą informacji o jego funkcjonowaniu zajmowali się: G. Sosna, *Święte miejsca i cudowne ikony. Prawosławne sanktuaria na Białostocczyźnie*, Białystok 2001, s. 242; idem, *Cudowne ikony na Białostocczyźnie*, „Elpis” 1999, t. 1\1, s. 183; J. Tomalska, *op. cit.*, s. 874; J. Tomalska-Więcek, *Sanktuaria maryjne na Podlasiu*, [w:] *Małe miasta. Duchowość kanoniczna*, red. M. Zemło, Białystok 2020, s. 133-221, *Acta Collegii Suprasliensis*, 27; A. Kułak, *Zespół ołtarzowy w kościele parafialnym w Różanymstoku – historia i ikonografia*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2004, t. 10, s. 159; P. Chomił, *Kult ikon Matki Bożej w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI-XVIII wieku*, Białystok 2003.

⁶ G. Jurkowski, *Wonność mistycznej róży z Kościoła Różano-Stockiego WW. OO. Dominikanów Prowincji Litewskiej, Funduszu JJ. WW. Ichmc w PP. Tyszkiewiczów na całą Oyczyznę naszą wdzięcznie się rozchodzącą Albo CUDA Przez Łaskę Przenajświętszej Maryi Panny od wielu różnego i stania y kondycji Ludzi Doznane y Zaprzysięzone Najprzód w Roku 1677 drukiem ogłoszone ponownie w roku 1756 w Supraślu przedrukowane, a teraz z nowo przybyłemi codziennie niemal przybywającymi Cudami dla pomnożenia większej chwały pana Boga y czci Maryi Panny, Za pozwoleniem Zwierzchności Duchownej do Druku PODANE. Roku Pańskiego 1760 w Wilnie, Wilno 1762*, s. 7.

Spółeczeństwo staropolskie. Studium kultury i mentalności otwiera serię wydawniczą *Studia Historica Iuvenum Investigatorum* związaną ze Studenckim Kołem Naukowym Historyków Uniwersytetu Wrocławskiego im. Szymona Askenazego. Badania nad historią kultury, a w dalszej kolejności – nad historią mentalności stanowią ważny nurt we współczesnych rozważaniach nad historią. W ten właśnie nurt historiografii wpisują się prace wielu historyków polskich zajmujących się czasami nowożytnymi, a poruszane przez nich zagadnienia mają na celu pogłębienie wiedzy na temat społeczeństwa staropolskiego. Takie też założenia przyświecały autorom niniejszej publikacji: studentom i doktorantom z Wrocławia i Warszawy. Zamierzeniem autorów było zwrócenie uwagi na znaczenie badań nad kulturą oraz na wartość dociekań dotyczących tego zakresu dla pogłębiania wiedzy o minionych epokach.

<https://akademicka.pl>

ISBN 978-83-8138-937-2

9 788381 389372